

International Journal of Social, Political and Economic Research

IJOSPER

ISSN: 2667-8810 (Online)

ijosper.uk

OPEN ACCESS

Original Article

Received Date: 28-06-2020

Accepted Date: 23-08-2020

DOI: doi.org/10.46291/IJOSPERvol7iss3pp575-590

Bizans Tarihinde İkonoklazma Dönemi ve İkonoklazmanın Aya Sofya'ya Etkisi

Nazlı Ece GEYİK*

*Öğretim Görevlisi, İzmir
Kavram Meslek Yüksekokulu, İç
Mekan Tasarımı Programı, Konak,
İzmir. E-mail:
necegeyik@gmail.com

Özet:

(726-843) seneleri arasında iki farklı şekilde ortaya çıkan İkonoklazma Dönemi, Bizans'ın ve Bizans imparatorlarının "yönetim ile kilise" ilişkisi bağlamında yaşadığı toplumsal, siyasal, ekonomik ve dış güçlerden kaynaklanan sorunları da kendi içerisinde barındırdığı kargaşa dönemidir. Bizans ile Batı kilisesinin birbirinden ayrılmasıyla ikon sanatı ve kültürü, Ortodoks dünyasında önem arz etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda yaşanan İkonoklazma Dönemi, Bizans kiliseleri için bir dönüm noktası olmuştur.

Dünya mimarlık tarihinin günümüze kadar ayakta kalmış en önemli anıtları arasında yer alan Ayasofya; mimarisi, ihtişamı, büyüklüğü ve işlevselliği yönünden sanat dünyası açısından önemli bir yer teşkil etmekte, dini ve simgesel olarak bulunduğu şehre değer katmaktadır. Kilise olarak inşa edilen, ardından camiye çevrilen ve sonradan müze olarak düzenlenen yapı; simgesel önemini günümüzde de korumaya devam etmektedir. 726'da tüm ikon ve heykellerin Ayasofya'dan kaldırılması sonrasında, günümüze kadar gelebilen insan sureti tasvirlerini içeren mozaiklerin tümü, İkonoklazma Dönemi sonrasına aittir. Bununla birlikte insan sureti tasviri içermeyen mozaiklerden bazılarının da 6. yüzyılda yapılan ilk mozaikler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, İkon ve ikonoklazma kavramlarının tanımıyla beraber İkonoklazma Dönemi'nden bahsedilerek; bu dönemde bazı mozaiklerin değiştirilmesi ve ikonoklazma sürecinin bitmesiyle yapılan kimi mozaiklerin ve mimari yapıların kültürel hafızadaki değişimini, Ayasofya örneği özelinde araştırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Bizans Mimarisi, İkon, İkon Sanatı,
İkonoklazma, Ayasofya

Iconoclasm Period in Byzantine History and the Effect of Iconoclasm on Hagia Sophia

Abstract

The Iconoclasm Period, which emerged in two different ways between the years (726-843), is the period of turmoil in which the Byzantine and Byzantine emperors also had problems arising from the social, political, economic and external powers that they experienced in the context of the "administration and church" relationship. With the separation of Byzantine and Western churches, icon art and culture started to be important in the Orthodox world. As a result, the Iconoclasm Period was a turning point for Byzantine churches. Hagia Sophia, which is one of the most important monuments of the history of world architecture that has survived to the present day; In terms of its architecture, magnificence, size and functionality, it constitutes an important place for the art world and adds value to the city where it is religious and symbolic. The building, which was built as a church, then converted into a mosque and later organized as a museum; it continues to maintain its symbolic importance today. After the removal of all the icons and sculptures from Hagia Sophia in 726, all the mosaics containing the depictions of the human image that can survive are from the post-Iconoclasm Period. However, it is understood that some of the mosaics that do not contain a human image are the first mosaics made in the 6th century.

In this period, it was aimed to investigate the change of some mosaics and architectural structures made in the cultural memory by changing some of the mosaics and the iconoclasm process in the example of Hagia Sophia.

Key words: Byzantine Architecture, Icon, Icon Art, Iconoclasm, Hagia Sophia

Giriş

Bütün dini olaylar, yaşandığı devletin siyasetini her zaman etkilediği gibi devletlerin siyasi tutumu da kimi dini olayların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu minvalde Bizans'taki ikonoklazma Dönemi, tarihteki en ilginç dini olaylardan biridir. Bizans tarihinde 120 seneye tekabül eden bu dönem, Hz. İsa, Hz. Meryem ve Azizler'in tasvirlerinin yasaklandığı bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Çalışma kapsamında, İkon kavramı ve ikonoklazma süreci hakkında bilgi verilmiş, İkonoklazma süreci döneminde kültürel hafıza kavramı çerçevesinde örnek alan olarak Ayasofya seçilmiştir. Bu bağlamda söz konusu sürecin Ayasofya'ya etkisi, alanın geçirmiş olduğu onarımlar araştırılarak, bu evrensel abidenin geçirdiği onarım serüveni anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırma, bir Doğu Roma yapısı olarak, yaklaşık bin yıl Hristiyan alêminin en görkemli bazilikası olarak kullanımı ve İkonoklazma süreci bağlamında incelenmesi nedeniyle, Ayasofya'nın geçirdiği onarımlar Bizans dönemi kapsamında ele alınarak sınırlandırılmıştır.

726-843 yıllarında yaşanan İkonoklazma dönemi olarak tanımlanan zaman içerisinde alınan kararlar doğrultusunda kiliselerdeki ikonaların yok edilmesi fikri Ayasofya'daki mozaik ve fresklerde tahrip edilmesine neden olmuştur. Bu araştırma kapsamında Ayasofya'nın bu dönemde değişen dini

fonksiyonu ve sosyo-kültürel dokusuyla, mimari özellikleri ile gerektirdiği onarımların niteliği ve önceliği arasındaki ilişkinin anlaşılması hedeflenmiştir.

1. İkon Kavramı ve İkon Sanatı

Yunanca “eikon” sözcüğünden türeyen ikon kelimesi, Türkçede tasvir veya imge anlamına gelmektedir. Bu ikonlar, yassı resim veya ahşap malzeme üzerine yağlı boya ile yapılan resimler ya da mozaikler, metal ve başka malzemelerden oluşturulan Doğu Kilisesi’nde Hz. İsa, Hz. Meryem azizler ve şehitleri temsil eden tasvirlerle ikon denir. Ayrıca İkona Tevrat’ta bulunan “tselem” kelimesi ile benzerlik ifade etmekte olup “temsil edilmek istenen şeyle aynı değerde olmak” manasına gelir. İkonalar, genellikle Ortodoks mezhebine mensup Doğu Hristiyanları tarafından ibadet için yapılan ve kutsal kabul edilen tasvirlerdir. Kutsal kitaplarda bulunan olaylar, ikonalarda resmedilerek tasvir edilmiştir. (Yılmaz, 1993)

İkonalar, yaygın olarak kilise duvarlarındaki fresk ve mozaiklerde, manastır, saray, aziz türbeleri, okul, dükkân, askeri kışlalar, evler, İncil ve bazı dini kitapların kapaklarında, haçlarda, kıyafetlerde ve başka alanlarda da kullanılmıştır (Resim 1). Çünkü “ikonalar her ne kadar İsa’yı, Kelimeyi, Tanrı’nın Oğlu’nu ve Tanrı anası Meryem’i tasvir etse de bunun yanında güçlü bir şekilde inancı ve tecessümde (ilahi kelamın beden alması) şahadeti temsil eder. Çünkü ikona, fiziksel sınırların ötesinde daha yüce olanı gösteren bir semboldür. (Cunningham, 2002)

Resim 1- İkonoklazma uğramış bir fres: Saint Martin, Utrecht Katedrali (<https://rituelklazm.wordpress.com/2017/08/07/ikonalar-ikonaklazm-ve-ikonadukluk/> erişim tarihi 20.06.2020)

Ortodoks mezhebinde önemli bir yer tutan bu ikonlar, tanımlayıcı ve ibadet ikonları olmak üzere ikiye ayrılırlar. Tanımlayıcı ikonalar konularını Eski Ahit’ten, İncil, Meryem’in yaşamı, azizlerin

yaşamları ve yaptıkları işlerden almakta olup, ibadet için kullanılmamaktadır. Bu grupta yaygın olarak tasvir edilen konuların başında, Bizanslı din insanlarının dogmatik olarak belirledikleri ve İncil’de geçen on iki meşhur olay olan “Tebşir, Doğum, Mabede Takdim, Vaftiz, Suretin Değişimi (Metamorfozis), Lazarus’un Dirilişi, Kudüs’e giriş (Vaiforos), Çarmıhta İsa (Stavrosis), Diriliş (Anastasis), Göğe Çıkış (Analepsis), Paskalya (Pentekoste) ve Meryem’in Ölümü (Koimesis)” gelmektedir. Bu temalar, birden fazla figür tarafından tasvir edilmesi nedeniyle, çok figürlü ikonalar olarak da adlandırılmaktadır. Tanımlayıcı ikonalar, kiliselerde ikonastasisin üstünde bulunmaktadır. Bu tür ikonalar ibadet amacına sahip olmamaları ve mucize ile ilişkili görülmemeleri nedeniyle, resim sanatı ile paralel bir şekilde gelişmiştir. İbadet ikonaları da Hz. İsa, Hz. Meryem ve Aziz Yahya’nın Ortodoks kiliselerinin ikonastasisinde bir ibadet unsuru olarak, büyük bir öneme sahip olmuşlardır (Resim 2). Bu tür ikonalar, kökenleri itibariyle mucizevi nitelikte bir içerik sahibi durumundadır ve içinde “acheiropoitei” yani insan eliyle yapılmadığına inanılanlar da bulunmaktadır. Ortodoks inanişında ikonaların kutsal bir işleve sahip oldukları kabul edilmektedir. Litürjik olarak kullanımlarına adanmaları nedeniyle, ikonaların içinde Kutsal Ruh’un olduğuna inanılır. (Akkaya, 2000)

Resim 2- Meryem ve Vaftizci Yahya (Deisis mozağinden ayrıntı)

2. Bizans Kiliselerinde İkon Sanatı

İkonalar, belki de Bizans kiliselerinin diğer Hıristiyan kiliselerinden en önemli ayırt edici özelliklerinden biridir. Herhangi bir ikon, kiliselere gelişigüzel yerleştirilemezdi. İkonaların konulacağı yer dini bir anlayış çerçevesinde belirlenmiştir. Her ikona, simgesel nedenlerden dolayı

kararlaştırılan yerlere yerleştirilmekteydi. Bu bağlamda ikonaların yerlerinin belirlenmesinde ikonanın göz temasının yapılabilceği bir ykseklige yerleştirilmesi önemli durumdaydı. Kiliselerde bulunan ikonalar, genel itibariyle, ruhban sınıfına ait hususi bir bölme (bema) ile ana ibadet meknını (naos) birbirinden ayırmakta ve bu bölüme “ikonostasis” ya da “templan/templon duvarı” olarak adlandırılmaktadır. Kiliselerde bulunan bu alanlar ikonaların yerleştirildikleri en önemli yerler durumundadır. Oyma ve kabartma tarzında bitkisel ve geometrik motifler ile bezenmiş ikonostasiste, ikonalar, belirli bir nizama ve hizaya göre birbiri ardına sıralanmıştır. İkonostasis; üç kapıdan meydana gelmektedir. Bu üç kapı içinde en büyük öneme sahip olan pay, Kral Kapısı olarak da tanınan ana kapıya verilmiştir.

İkonostasisin merkezini meydana getiren “Orta/Ana (Kral) kapı” insanların ettikleri duaları semavi leme aktaran meleklerin daimi olarak kullandığı sembolik anlamda semaya açılmayı ve Tanrı'nın geldiği yeri simgelemektedir. “İkonalarla rtl bölme” şeklinde de tanımlanan ikonostasis, beşeri dünya (yeryüzü krallığı) ile semav dünya (göksel krallık) arasında yer alan sınırı ve ilahi komnyona davet edilişini tanımlamaktadır. (Küçük, 2016, s.230) İkonostasis, Tanrı'nın konutu olarak bilinen ana sunak (bema) ile cemaatin toplandığı sahnını birbirinden ayıran bir bölmedir. İkonalarla kaplanan ikonostasisin üç kapısı olup bu kapılar yeryüzü krallığı ile göksel krallık arasındaki sınırda bulduklarından, yeryüzünden gökyüzündeki krallığa geçişi de temsil ederlerdi. (Akkaya, 1987) Ortodokslar için ikonalar, koruyucu rollere sahip sembollerdir ve bu inanış kapsamında belirtilen ikonaların esas görevi, kilise ve cemaati korumaktır. 7. yüzyıla ait kaynaklarda bu tür koruyucu ikonaların, “kandile akimiti” olarak adlandırılan ebedi kandillerle aydınlatıldıkları belirtilmektedir. Mucizevi niteliklere sahip olduğuna inanılan ikonalar, Bizans kiliselerinde kendisine oldukça fazla yer bulmaktaydı. Bu türde olan ikonalar, genellikle çok sayıda ziyaretçinin bulunabileceği büyüklükte olan alanlara yerleştirilmekteydi ve bu alanlar, standart alana ek olarak “evlogie” (kutsanmış objeler) ile “hac yadigrlarının” (kutsal su, kutsal yağ, mucize yaratan ikonayla temas sonucu kutsanmış kumaş parçaları) dağıtıldığı bir yere sahipti. İstanbul'da bulunan Blachernai Kilisesi'nde, kaynağı kutsal olduğuna inanılan bir su havuzu, hala Meryem'in mucizevi bir ikonasının yakınında bulunmaktadır. (Witakowska, 1996) Bizans kiliselerinde bu ikonlara verilmiş olan bu denli değer, beraberinde İkonolazma Hareketi'nin doğmasına neden olmuştur.

3. İkonoklazmanın Doğuşu ve Bizans'ta İkonoklazma Dönemi

İkonoklazma, tasvir anlamına gelen ikon kelimesiyle Yunancada “kırmak” ediminin karşılığı olan “klao” kelimesinin birleşmesiyle oluşan “tasvir kırmak” anlamına gelen bir kelimedir. (Lowden, 1977, s.148) İkonoklazma Hareketi, her ne kadar Bizans tarihinde önemli bir yer tutsa da bu hareketin asıl doğuş merkezi İspanya olmuştur. Kiliselerdeki ikonların varlığı ve bu ikonların çeşitlenmesi

nedeniyle M.S. 300'lü yıllarda Elvire Konsili toplanmış ve konsil almış olduğu bir kararla kiliselere ikona ve ikona niteliği taşıyan her şeyin konulmasını yasaklanmıştır. Avrupa'da alınmış olan bu karar ile kiliseler şekillenirken, Bizans Devleti sınırları içerisinde bulunan kiliselerde ikon ve ikon işlevini gören imgeler artmıştır. Bunun üzerine 692 yılında II. Jüstinyen İstanbul'da bir konsil toplamıştır. Burada yapmış olduğu konuşmada "Artık tasviri yasaklıyoruz ki onların tahta veya başka bir şeyin üzerinde olması fark etmez. Onlar görüşü büyülüyor, aklı bozuyor. Zevkin ateşli utançlarına götürüyor. Şayet biri bunları yapmaya kalkarsa aforoz edilsin" (Aydın, 2002) diyerek, Bizans'ı yüz yirmi sene etkileyecek olan İkonoklazma Hareketi'nin temelini atmıştır. Böylece Ortodoks Kiliselerinin iç mimari yapısının değişmesiyle beraber, bu kiliselerde bulunan birçok ikonun yok olmasına zemin hazırlamıştır. Bizans Ortodoks Kiliselerinde başlangıçta kutsal sayılan bu ikonlar, zaman içerisinde iç ve dış etkenlerden dolayı tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalardan sonra doğan İkonoklazma Hareketi ile beraber, toplum da ikonoklazma taraftarı ve karşıtları olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu dini hareketle ilgili yapılmış olan birçok araştırma bize gösteriyor ki İkonoklazmanın birçok nedeni bulunmaktadır.

İkonoklazmayı temsil edenler gibi İkonoklazmaya karşı çıkanlar da vardı. İkonoklazmayı destekleyenlere "ikonoklast/tasvir kırıcı" denirken, buna karşı gelenlere "ikonofil/ikon sevenler veya ikonodül/ikon köleleri" denmiştir. (Edward, 1978, s.3) Bizans Devleti tarihinde önemli ve özel bir yer tutan İkonoklazma (tasvir kırıcılık) Hareketi, (726-843) yılları arasında yaşanmıştır. 120 seneyi kapsayan bu dönemde Hz. İsa, Hz. Meryem ve Azizler'in her türlü tasviri yasaklanmıştır.

İki farklı dönem halinde cereyan eden bu hareket, ilk kez III. Leon tarafından 726 yılında tasvirlerle karşı başlattığı mücadeleyle başlamıştır. Dört sene sonra devletin resmi politikasına dönüşen bu hareket, Bizans İmparatoriçesi Eirene tarafından 787 yılında tasvirlerle ibadetin serbest bırakılmasıyla son bulmuştur. İkinci İkonoklazma Dönemi de V. Leon tarafından 815 yılında başlatılmıştır. Daha sonra İmparatoriçe Theodora tarafından 843 yılında son bulmuştur. Birinci İkonoklazma Dönemini başlatan başlatan III. Leon, İslam'dan etkilenecek tasvir kullanımının putperestliğe dönüşmesine karşı çıkmış, bu nedenle de tasvirlerle mücadeleyi başlatmıştır. Ayrıca İslamın etkisi dışında tasvirlerle ibadete düşman olanların en önemli destekleri ise Kitab-ı Mukaddes idi. Burada yer alan On Emir'den ikincisinde "*Seni Mısır diyarından, köleler evinden çıkaran Tanrın Yehova Benim. Karşımda Benden başka tanrın olmayacak! Kendine oyma put yapmayacaksın; yukarıda göklerde, aşağıda yerde veya yerden aşağıda, sularında olanına benzer bir şekil yapmayacaksın! Onların önünde eğilmeyeceksin ve onlara kulluk etmeyeceksin! Çünkü Ben, Tanrın Yehova, tam bağlılık isteyen bir Tanrı'yım. Benden nefret eden babaların suçunun cezasını oğullarına, üçüncü ve dördüncü nesle çektiren, fakat beni seven Beni seven ve emirlerime uyanların binlerce nesline vefalı sevgi gösteren Tanrı'yım.*" (Kitabı Mukaddes) düşüncesi ile III. Leon'un tasvir kırıcılık hareketini başladığı fikri öne sürülmektedir.

İkinci İkonoklazma Döneminde ise Monofizit mezhebine mensup olan V. Leon, Monofizit eğilimi deneniyle tasvirlerle karşı harekete geçmiştir. (Hussey, 1966 s.68) 120 seneyi kapsamış olan bu dönemde İkonoklazmanın kilise tasvirlerine bütün varlığıyla başlı başına bir yıkım getirdiği söylenemez. İkonoklastlar, ikonlara her şeyiyle karşı çıkmamışlardır. Oluşan tahribatlardan sonra yok edilen ikonların yerlerine propaganda amaçlı tasvir yapımını desteklemişlerdir. Bu dini hareket, en çok ülkenin başkenti Konstantinopolis ve çevresinde etkili olmuştur. İkonoklast Dönemde başkentte bulunan kiliselerdeki resimler sıvayla örtülmüş veya kaldırılarak onların yerine haçlar yerleştirilmiştir. Şüphesiz bu dönemde, bundan en çok etkilenen kiliselerden biri de Aya Sofya Kilisesi'dir (Resim 3).

Resim 3- Ayasofya, genel görünüş

4. Aya Sofya'nın Mimari Özellikleri ve İkonoklazma'nın Aya Sofya'ya Etkisi

İlk kez yapıldığında bu kilise Megale Ekklesia (Büyük Kilise) olarak adlandırılmıştır. 5. yüzyıldan itibaren ise Sophia olarak bu adın değişikliğe uğradığını bilmekteyiz. Kilise bu adını Hristiyan üçlemesinin ikinci ögesi olan Theia Sophia yani Kutsal Hikmet'den almaktadır. Fakat Bizans halkı arasında adının Büyük Kilise olarak anılmaya devam etmekte olduğunu biliyoruz. Tarihte üç kez inşa edilmiş Aya Sofya kilisesinin, geçirdiği dönüşümler ekseninde İkonoklazma Hareketi çok önemli bir yere sahiptir.

Aya İrini'nin güneyinde yapıldığı bilinmekle birlikte yeri halen tam olarak belirlenememiş olan 1. Aya Sofya yapısı, büyük bir olasılıkla Consantinus (324-337) tarafından başlatılmış olup, oğlu II.Constantius(337-361) tarafından bitirilmiş olduğu düşünülmele beraber, yapının banisi Constantius'un hükümdarlığının son yılında bitirilmiş olduğuna dair bir görüş de vardır. 15 Şubat

360'da Arian Başpiskopos Eudoxius tarafından törenle kutsanmış olan kilise, 361 yılındaki depremden ve 381 yılındaki Arian kundaklamalarından da zarar görmüştür. Eldeki bulgular, bu yapının plan tipi hakkında net bir fikir vermekten uzak olup, sadece uzun bir yapı olabileceği fikrini canlandırmakla birlikte, 4 ilk Ayasofya'nın bazilika planlı, tek nefli, iki ya da dört kanatlı, üst katta galerileri olan, ahşap çatılı bir yapı olduğu ve yakınında hem Olympas denilen bir vaftizhane, hem de içinde litürjide kullanılan kutsal kapların saklandığı bir skeuphyllakion, yani hazine mekânı olduğuna dair bir görüş de bulunmaktadır. (Freely ve Çakmak, 2005, s.32)

Günümüz Aya Sofya'ya göre çok küçük olduğu düşünülen yapı hakkında herhangi bir bulguya şimdiye kadar rastlanmamıştır (Resim 4). Arkadios tarafından yapımı başlatılan II.Aya Sofya, 415'te II.Theodosios(408-450) tarafından bitirilerek Patrik Atticus tarafından kutsanmıştır.

Resim 4- *Theodosios Ayasofya'sının kalıntıları*

Bu yüzden Theodosios Kilisesi olarak da bilinen II.Aya Sofya, sütunlu bir avlu ile birlikte beş nefli bir bazilika olarak inşa edilmiş olup, doğusunda günümüze sadece zemin katı orijinal olarak gelebilmiş Hazine binası(Skeuphyllakion), bugünkü yapının batı köşesinde olması gereken Olympias Manastırı ve muhtemelen doğusunda dana önceki dönemlerde Constantinus tarafından inşa edilmiş olabilecek Aziz Nikolaus Kilisesi, II. Aya Sofya'nın bağlı yapılarından kabul edilebilir. 532 yılında patlak verecek Nika İsyanı'na kadar mevcudiyetini koruyabilmiş II. Aya Sofya, bu isyanda yakılarak yıkılmıştır. (Müller, 2001, s.84) Bu yapının kalıntılarında da günümüz Aya Sofya Kilisesi'nin kuzeybatısında bulunmuştur. II. Ayasofya'nın inşa edildiği yere Jüstinyen tarafından 532 Ocak ayında yapımı başlatılan III. Aya Sofya'nın mimarları, Tralles'li(Aydın) Anthemios ve Milet'li İsidoros'dur. Önceki yapının yıkıntıları tesviye edilirken, ayakta kalmış yapı elemanları sökülmüş ve yeniden kullanılabilir durumda olan yapı malzemeleri, III. Ayasofya'nın yapımında tekrar

kullanılmıştır. Merkezi planlı bazilika olarak inşa edilen bu yeni üç nefli Aya Sofya'nın oturma alanı beş nefli olan II. Aya Sofya'nın oturma alanını biraz aşmıştır. Yerel yapı taşları, tuğlalar ve Marmara adası'ndan gelen mermerler hariç, binanın diğer yapı elemanları, Doğu Roma İmparatorluğu'nun farklı yerlerinden getirilmiştir. Kyzikos'daki Zeus tapınağı ile Mısır ve Thessalien'den getirilen sütunlar binanın inşasında kullanılırken, bu yeni yapı 553-554 yıllarında birinci kata kadar yükseltilmiştir. (Müller, 2001, s.86) Mimarlardan Anthemios 534'te ölünce, İsidoros başmimar olmuş ve yapıyı tamamlamıştır. Jüstinyen ve mimarları, günümüze ulaşan ya da tarihi kayıtlarda geçen daha erken hiçbir bina formuna, ve ayrıca burada bulunan eski kilisenin planına uymadılar. Batıda yer alan bir atriumla birlikte külliye'nin dış duvarları, yaklaşık 92 m uzunluğunda ve 70 m genişliğinde bir dikdörtgen oluşturmuş ve bir bazilikanın tüm özelliklerini taşısa da, 3. Aya Sofya'nın bir kubbe ve iki yarım kubbe ile örtülmüş olması onu özgün kılmıştır. (Freely ve Çakmak, 2005, s.79) İkonakırıcılık döneminin 843 yılında resmen bitişiyle beraber III. Mikhail (842-867) yönetiminde Ayasofya yeniden ele alınmıştır. 859 yılındaki büyük yangın bu çalışmaları sekteye uğratsa da, III. Mikhail'in imparatorluğunun son yılına doğru(867), apsis'teki büyük Theotokos mozaığının yapımı bitirilmiştir. Başka bir görüşe göre ise, İkonoklazm döneminde gizlenip, muhtemelen de tahrip olmuş bu mozaik, 867 yılında tekrar Patrik Photius tarafından üzerindeki sıva raspa edilerek açtırılmıştır. (Müller, 2001, s.87) Bu çalışmalar I. Basileos (867-886) döneminde de yoğun bir şekilde devam ettirilmiştir. Batı kemerindeki çatlaklar gibi 869 yılındaki büyük depremin yol açtığı büyük hasarlar da bu onarımlar kapsamında giderilmiş ve kuzey ve güney tympanum duvarlarındaki pencere boşlukları da daraltılmıştır. Müller Wiener'e göre dış nartekse bitişik olarak inşa edilmiş dört payandanın yapımı, bu onarıma tarihlendirilmiştir.

Yine İkonoklazma Hareketi'nde Justinianus döneminde yapılan figürlü mozaikler, günümüze ulaşmamıştır. Justinianus dönemine tarihlendirilen mozaiklerde, altın yaldızlı mozaik fon üzerinde kıvrık dallardan oluşan kompozisyonlar, dörtgen ve madalyonlar içinde değişik kompozisyonlar yaratacak şekilde düzenlenmiş haçlar ve krizmalar vardır. Stilize kıvrık bitki dalların işlendiği kompozisyonlar iç narteksteki pencerelerin kemer içlerinde, galerideki kemerlerin içlerinde ve kilisenin güneybatısındaki rampa üzerinde yer alan "Küçük Sekreta" adı verilen odanın çapraz tonozunda bulunmaktadır. Ayrıca siyah fon üzerinde sarı, kırmızı, yeşil, altın ve gümüş renkli tesseraların (mozaik parçaları) kullanıldığı değişik geometrik şekillerden oluşan kompozisyonlarda tonozları kaplamaktadır. Benzer bir kompozisyona ait parça, Aya İrini'de narteks tonozunda görülebilmektedir. (Cormack, 1989) Yan galeri tonozlarında altın fon üzerinde kırmızı, gri, yeşil ve siyah renkli tesseralarla yapılmış, içinde basamaklı ve üçgen gibi değişik bordürler olan bir daire, iki yanda ise stilize bitkisel desenli, kare bir form oluşturan kompozisyonlar vardır. Bu kompozisyonların

üzerinde daha sonradan eklendiği anlaşılan damlalı tipte büyük haçlar bulunmaktadır. Kırmızı renkteki bu haçların bir kısmı boya ile bir kısmı da mozaiklerle yapılmıştır (Resim 5-6).

Resim 5- Güneybatı vestibülündeki odada batı galerisi kapı luneti. Deesis kompozisyonu)

Resim 6- İmparatorluk Kapısı üzerindeki mozaik

Justinianus dönemine absis ve kubbede nasıl tasvirler olduğu bilinmemektedir. İkonoklazma Hareketi'nde tahrip edilen bu kubbenin ortasında şehrin koruyucusu olarak yapılmış madalyon içerisinde büyük bir haç tasviri olduğu söylenmektedir. Günümüzde yapının kubbesi tamamen değişmemekle beraber, Osmanlı İslam etkisiyle farklı desenlere kavuşmuştur (Resim 7-8-9).

Resim 7- Koridor tavan süslemeleri

Resim 8- Ana salon tavanı melek ve azizler

Resim 9- Osmanlı Dönemi İslam etkisiyle tavadaki hat sanatıyla yazılmış ayet

Apsis kemerinde yer alan mozaik yazıt tamamlanarak okunduğunda, apsisteki tasvirin ikonoklastlar tarafından kırıldığını, III. Mikhael ve I. Basil tarafından tekrar yaptırıldığı ifadesini taşıdığı anlaşılmaktadır. Justinianus dönemine absiste figürsüz, dekoratif nitelikteki bir kompozisyon bulunuyorsa bile kısa süre sonra, muhtemelen II. Justin döneminde kaldırılarak yerine Hz. Meryem veya Hz. İsa'nın tasvirleri yapılmış olmalıdır. Bu tasvir de ikonoklazma Dönemi'nde kaldırılarak yerine, Aya İrini'de olduğu gibi anıtsal bir haç yapılmıştır. Yapılan incelemelerde altın fonun Justinianus dönemine ait olduğu, tahtında oturan Hz. Meryem ve çocuk Hz. İsa tasvirinin çevresinde haça ait izler saptanabildiği belirtilmiştir. Hz. Meryem'in başı ve omuzları etrafındaki altın fon üzerinde geniş bir yama izi fark edilmektedir. (Mango ve Hawkins, 1964, s.113)

Resim 10- Güneybatı vestibülü giriş kapısı üzerindeki mozaik

İkonoklazma Dönemi'nde Aya Sofya'nın Justinianus dönemine ait olduğu figürsüz, dekoratif nitelikli resim üslubu İkonoklast görüşe uygun düştüğü için değiştirilmeden kullanılmış olmalıdır. Sadece apsisteki 6. Yüzyıl sonlarında eklenmiş olması mümkün olan, figürlü tasvir kaldırılarak yerine büyük bir haç tasviri yapılmıştır. Sekretondaki figürlü tasvirlerin yerine de haçlar Patrik Niketas tarafından 769 yılında ekletilmiştir. Apsisteki haçın, İkonoklazma Dönemi'nin en şiddetli olduğu V. Konstantin (740-775) yönetiminin ilk yıllarında, belki de 740 yılındaki yer sarsıntısından hemen sonra yapılmış olması da mümkündür. (Mango ve Hawkins, 1964, s.125)

Resim 11- Sekreton'daki tasvir ve eklenmiş olan haçlar

Aya Sofya'nın güney rampası üzerinde yer alan ve güney galeriye de açılan büyük ve küçük sekreteler (papaz odaları) 6. yüzyıl ve 7. yüzyıla aittir. İmparatorun ve patriğin dinlenmesi, özel toplantıları için ayrılmış bu bölüm, devrin zevkine uygun olarak mozaiklerle süslenmişti (Resim 12-13-14-15). İkonoklazma Dönemi'nde sekretelerin duvar ve tonozlarındaki dini figürlere sahip süslemelerin bir

bölümü tahrip edilerek, bir bölümü de değiştirilerek kullanıldı. Küçük sekretanın tonozunu dolduran bitkisel kıvrımlardan oluşan süsleme, İkonoklazma Dönemi'nde tahrip edilmeden kalabilmiştir. İkonoklazma Dönemi'nde sekretanın duvarlarındaki madalyonların içlerindeki kutsal kişilere (Hz. Meryem, Hz. İsa, melek veya azizler) ait olan tasvirler kazınarak yerlerine haçlar yapılmıştır. (Levi, 1947)

Resim 12- Başmelek Gabriel Mozaiği

Resim 13- Kuzey pandantifindeki melek mozaiği

Resim 14- Güney Galerideki Zoe Mozaiği **Resim 15-** Güney Galerideki Komnenoslar Mozaiği

İkonoklazma Dönemi'nde Aya Sofya'daki birçok resim ve ikona tahrip edilmiş veya üzerleri sıvanmıştır. Bu dönemde yapı haçlarla süslenmiştir. İç nartekste tavan etekleri ve kapı alınlıkları haçlarla donatılmıştır. İç mekân da aynı şekilde haç motifleriyle bezenmiştir. Bu dönemde haç motifleri yoğun olarak kullanılmıştır fakat yapıda daha eski dönemde yapılan haç tasvirleri de bulunmaktadır.

843 yılında İkonoklazma Dönemi'nin sona ermesiyle beraber, Aya Sofya'daki İkonoklazma Dönemi'ne tarihlenen haç tasvirleri kaldırılmamıştır. Patrik Photius döneminde yapılan çalışmalar, Aya Sofya'da bulunan figürlü mozaik tasvirler İkonoklazma'nın kapanmasını takip eden yıllardan sonraya aittir. İkonoklast Dönem sonrası Aya Sofya'da yapılan ilk figürlü mozaik apsiste bulunan Meryem ve Çocuk İsa mozaığıdır (Resim)Bu mozaik 29 Mart 867 tarihinde Patrik Photios'un vaazı eşliğinde törenle açılmıştır. (Erdihan, 2010) Bu mozaikte mücevherlerle süslü ve minderli bir taht üzerinde oturmakta olan Meryem kucağında Çocuk İsa'yı tutmaktadır (Resim 16).

Resim 16- *Apis, Meryem ve Çocuk İsa Mozaığı*

Arka fonda tamamen altın, tahtta ise değerli taşlar kullanılmıştır. Koyu lacivert bir elbise içinde resmedilen Meryem, gümüş mozaik taşlarla süslü bir kaide üzerine basmaktadır. Meryem'in başında ve her iki omzunda birer haç motifi yer alır. Altın rengi elbiseler içindeki Çocuk İsa sağ eli ile takdis işareti yapmaktadır. Meryem'in yüzü çizgisiz bir şekilde işlenmiştir, yumuşak renk geçişleri dikkati çeker, oldukça zarif tasvir edilmiştir. Figürlerin duruşları oldukça hacimlidir, figürlerin oturuşları, Çocuk İsa'nın bacaklarının duruşu, Meryem'in onu sarıştı figürlere bir hacim katmıştır. Meryem'in ayaklarının altındaki kaide ve Meryem'in ayaklarındaki çapraz hareketlenme de derinlik duygusu yaratmaktadır. Bu mozaikte eski geleneklerin canlandığını görüyoruz, yani bu eserin eski gelenekleri iyi bilen bir sanatçı tarafından yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Apsisin yarım kubbesinden bema tonozuna geçişte, kemerde bir kitabe yer almaktadır, bu kitabenin başından ve sonunda çok az bir bölüm günümüze ulaşabilmiş fakat buna rağmen kaynaklardan yararlanılarak bu yazı çözülmüştür. Burada "*Sahtekârların bir vakit burada tahrip ettikleri resimleri, dindar imparatorlar yeniden yaptırdılar*" (Mango ve Hawkins, 1965: 125) yazdığı görülür.

Sonuç

İkonoklazma Hareketi, her ne kadar putperestliğin önlenmesi bağlamında dini bir reform gibi görünse de siyasetin temelde sosyolojik, ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı gerçekleşmiştir. Bizans'ı her yönüyle önemli derecede etkileyen ve Bizans tarihi açısından bir dönüm noktası olan İkonoklazma Dönemi, en fazla Bizans'ın kilise mimari yapısını etkilemiştir. Hıristiyanlığın resmi bir boyutta var olmasıyla beraber, ikona karşıtlığı da ortaya çıkmıştır. Bizans'ı 120 sene etkilemiş olan ve İkonoklazma Dönemi diye adlandırılan bu süreçte, özellikle İstanbul ve İstanbul'un çevresinde bulunan kiliseler etkilenmiştir. Dönemin mimari ve sanat anlayışını yansıtan eserlerin çoğu bu dönemde yok edilmiş veya yoğun bir şekilde tahrip edilmiştir.

İstanbul'un en büyük kilisesi olan Aya Sofya, tarih boyunca pek çok onarım geçirmesi ve değişim yaşaması; bunun yanı sıra tasvir-kırıcılık sürecinde kültürel belleğin yok olması bağlamında da söz konusu dönemin tahribatlarından önemli oranda etkilenmesine karşın süsleme sanatı ve otantik mimarisiyle halen ayakta durmaktadır. Tarihi serüveninin bir kısmına değinilen Aya Sofya'nın figürlü mozaikleri, Bizans resim sanatının en önemli örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aya Sofya, İkonoklazma Dönemi, bu dönemin öncesi ve sonrası; Bizans'ın mimari ve sanatsal açıdan ne kadar üretken ve zengin olduğunun göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, T., (2000). *Ortodoks İkonaları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M., (2002). *Bizans Kilisesi'nde İkonoklast (tasvir kırıcı) Hareketin Kökenleri*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı XIII, Konya.
- C. Mango, W. Hawkings, (1965). *The apse mosaics of St. Sophia at İstanbul*, Report on Work Carried in 1964, Dumbarton Oaks Papers, 19, s. 113.
- Cormack, Robin, (1989). *The Byzantine Eye*, Studies in Art and Patronage, London.
- Cunningham, M., (2002). *Faith in the Byzantine World*, Downers Grove, InterVarsity Press
- D. Levi, (1947) *Antioch Mosaics Pavement*, London.
- Edward, James Martin, (1978). *A History of the Iconoclastic Controversy*, AMS Press, New York.
- Erdihan, Yavuz, (2010). *Ayasofya'da bulunan Zoe ve Komnenos Mozaikleri: Resimsel Düzenleme ve Konu Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Freely, John ve Çakmak, Ahmet, (2005). *İstanbul'un Bizans Anıtları*, Çev. Gülru Tanman İstanbul. <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni> erişim tarihi: 08.04.2020.
- J. M. Hussey, (1966). *The Cambridge Medieval History*, Cambridge, C. IV, s. 68.

Küçük, M., A., (2016) *İkonografiden İnanca “İsa Mesih’in Dirilişi/Paskalya” Süreci*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 3(8), 230-274.

Lowden John, (1977). *Early Christian and Byzantium Art*, London, Phaidon Press, s. 148.

Müler-Wiener, Wolfgang; (2001). *İstanbul’un Tarihsel Topograyası*, Çev. Ülker Sayın, İstanbul, s.87.

Witakowska, Balička, (1996). *Bizans Kiliselerinde İkonaların Konulduğu Yerler*, (A. Özdamar Çev.), Kitap Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, N. (1993) *Ayasofya Müzesi’ndeki İkonalar, Ayasofya Müzesi’ndeki İkonalar Kataloğu*, İstanbul.